

Den fryktede kongen i Norges «borgerkrigstid»

MAX NADERER

This article aims to discuss two principal emotions of power a king should evoke as a principle of rulership, in the sense that a medieval king should be loved as well as feared. It explains how this principle was formulated in Norwegian royal ideology according to normative sources in the 12th and 13th century, and also influenced the depiction and assessment of kings in the narrative sources, i.e. the Kings' sagas. The main focus will lay on the depiction of regents from the so-called "civil war" period, 1130–1240, and how kings managed to frighten others into submission. The article argues that kings had to keep a balance between the two guiding principles in order not to be labelled as cruel and provoke opposition. Thus, their exercise of violence was limited and exemplary, and served mainly to restore their authority when other means failed.

Innledning

Middelalderkongene skulle både elskes og fryktes. Olav Tryggvason er et godt eksempel på en slik konge. I *Heimskringla* beskrives han på følgende måte:

Kong Olav var glad i moro og likte godt leik, han var blid og liketil; han dreiv hardt med alle ting, og var rent storveies til å gi bort, han var svært nøye på klærne; han var foran alle andre menn når det gjaldt å være djerv i kamp; stygg og grusom som få når han ble sint, og pinte uvennene sine fælt; noen brente han med ild, noen lot han olme hunder rive i filler, og noen lemlestet han, eller lot dem kaste utfor høye fjell. Derfor var vennene glade i ham, men uvennene var redd ham, og når han hadde slik framgang, var det fordi noen gjorde det han ville av godhet og vennskap, og noen fordi de var redde. (*Snorre Sturlasons kongesagaer*, 169)

Kong Olavs suksess som hersker skyldtes hans gode relasjon til sine venner, og at han avskrekket andre med stundom brutale og grusomme metoder. Kongers evne og mulighet til å spre frykt kom til uttrykk på ulike måter. I kong Olavs tilfelle var de fremste egenskapene hans vrede, ferdigheter i kamp og voldsbruk.

I det følgende vil jeg vise at dette prinsippet var en del av 1100- og 1200-tallets kongeideologi. Et ideal som ble formulert i didaktiske kilder, men som også kommer til uttrykk i den historiografiske sagalitteraturen fra denne tiden. Jeg mener denne ideologien hadde innflytelse på bedømmelsen av herskerne og deres voldsbruk. Fokuset er rettet mot regentene i den såkalte borgerkrigsperioden 1130–1240. Samtidig skal det henvises til tidligere konger som er omtalt i sagaer fra samme periode, da dette kan illustrere hvordan sagaforfattere oppfattet disse tidligere kongene.

Den rettferdige herskeren i normative kilder

Forestillingen om den ideale herskeren på 1100- og 1200-tallet tilsvarer ideen om den rettferdige kongen, *rex iustus*, som går tilbake til Augustin og en ukjent irsk forfatter på midten av 600-tallet, vanligvis referert til som Pseudo-Cyprian. Den rettferdige kongens oppgave (som ble holdt frem fra kirkens side) var å sørge for rettferd og fred (*iustitia et pax*), og står i skarp motsetning til den urettferdige eller grusomme kongen (*rex iniquus, rex crudelis, tyrannus*).

Pseudo-Cyprians tekst *De duodecim abusivis saeculi* («Om tolv skader i verden») hadde stor innflytelse og ble ivrig sitert gjennom hele middelalderen.¹ Den omhandler tolv skader som finnes i verden, og som alle har én konsekvens: «Så blir rettferdigheten kvalt.» (Pseudo-Cyprianus, 32; min overs.). *Iustitia*, rettferdigheten, er viktigst, og opprettholdelsen av denne er kongens fremste oppgave.² For at dette skal kunne skje, argumenterer forfatteren for følgende: «Tre ting er nødvendig for å herske: redsel (*terror*) og orden (*ordinatio*) og kjærlighet (*amor*). Hvis herren ikke er like mye elsket som han er fryktet, kan hans orden ikke bestå» (Pseudo-Cyprianus, 43–44; min overs.). Kongen skal dermed både elskes og fryktes. Frykt oppnås best gjennom rettferdig straff, og kongens rolle som dommer på Guds vegne, blir lagt vekt på. Viktigst i denne sammenhengen var den niende skaden, *rex iniquus*, som på norrønt gjengis med *konungr illgjarn*³ eller *illr konungr* i den gammelnorske homilie-boken (s. 33).

¹ De «tolv skader» er som følger: *sapiens sine operibus* (den vise mannen uten virksomhet), *senex sine religione* (den gamle mannen uten religion), *adolescens sine oboedientia* (den unge mannen uten lydighet), *dives sine elemosyna* (den rike mannen uten veldedighet), *femina sine pudicitia* (kvinnen uten bluferdighet), *dominus sine virtute* (herren uten dyd), *Christianus contentiosus* (den kranglete kristne), *pauper superbus* (den hovmodige fattigmannen), *rex iniquus* (den urettferdige kongen), *episcopus negligens* (den forsømmende biskopen), *plebs sine disciplina* (samfunnet uten orden), *populus sine lege* (folket uten lover).

² Om den skiftende forestillingen av rettferdighet, se Sunde 2014: 166–172.

³ *Leifrar fornra kristinna fræða íslenzkra*, III; Paasche 1928: 203.

De duodecim abusivis saeculi ble oversatt til norrønt og finnes ufullstendig bevart i et islandsk håndskrift fra tidlig 1200-tallet.⁴ Som Didrik Arup Seip (1945; 1954: 60–65) argumenterer på grunnlag av språklige kriterier, går den antagelig tilbake til et eldre norsk forlegg fra 1100-tallet. Han mener videre at oversettelsen ble gjort direkte fra latin, uten noe annet språk som mellomledd. Dermed utgjør teksten det tidligste vitnesbyrdet om en slik kristen herskerideologi i norsk sammenheng.

Tekstens innflytelse på andre tekster i Norge har allerede blitt utforsket. Oluf Kolsrud (1937: 470f) og Torfinn Tobiassen (1969: 227, 251) har pekt på likheter mellom kongeidealet som blir presentert i den pseudo-cyprianske teksten, og Magnus Erlingssons kroningsed fra 1163. Fredrik Paasche har påvist innflytelsen teksten hadde på den legendariske Olavssaga.⁵ Likeledes tjente den som kilde til den gammelnske homilieboken, hvis ikke direkte, så gjennom den gammelengelske oversettelse av Ælfric omkring år 1000 (Turville-Petre 1960: 176, 182). Dette beviser ikke at verket var oversatt til norsk allerede på 1100-tallet, men at tankene da var ganske velkjent i Norge – i hvert fall blant kirkens menn. Jeg mener det er godt mulig at tekstens innhold kom til Norge med Olav Haraldsson og de engelske biskopene i hans følge. Dette sannsynliggjøres av tekstens beskrivelse av gode avlinger og fred, og hvordan dette blir en realitet hvis kongen er rettferdig. Omvendt truer uorden og ødeleggelser i form av naturkatastrofer, fiender som herjer landet, hustruers og barns død, samt slakteri på buskap og ødelagte avlinger (Pseudo-Cyprianus, 51–53). I homilieboken er innflytelsen tydelig da den omtaler de samme effektene (*Gamal norsk homiliebok*, 37). Sagalitteraturen nevner de positive effektene med hensyn til enkelte konger.⁶

I forskningen ble den rettferdige herskerens regjeringstid vurdert ved gode avlinger og fred, *ár ok friðr*, diskutert som et mulig reliket fra et førkristent sakralkongedømme. Den eldste henvisningen til denne formelen stammer imidlertid fra kristen kontekst. Første gang formuleringen er nevnt, er i «Glælognskvida» av Torarin Lovtunge, et hyllingsdikt til Olav den hellige fra 1032.⁷ Tidsmessig sammenfaller dette med Ælfrics engelske oversettelse, Olavs tidligere opphold i England og de engelske biskopene i hans følge. Samtidig kan man formode at med kristendommen

⁴ Håndskrift er utgitt i *Leifar fornra kristinna freða islenzkra*, 1ff; The Arna-Magnæan manuscript 677,4to. En digitalisering av manuskriptet kan sees på: <https://handrit.is/en/manuscript/view/AM04-0677>.

⁵ Paasche 1928: 202–204. Også med henvisninger til *Sverres saga*.

⁶ Se f.eks. Sigurd Jorsalfare: *Magnússona saga*, kap. 33 og Inge Bårdsson: *Boglunga saga*, 146.

⁷ Se eksempelvis, Townend 2012.

fulgte en videre sakralisering av kongedømmet.⁸ I denne sammenheng må det fremheves at mulige pagane røtter ikke er så viktige fordi denne ideen måtte fungere i en kristen ideologi.

Pseudo-Cyprians tekst og *Kongespeilet*, fra midten av 1200-tallet, uttrykker samme grunntrekk. Disse to verkene utgjør normative tekster som direkte behandler kongeideologien og -idealet. Samtidig rammer de «borgerkrigstiden» inn, med den ene teksten skrevet før eller i begynnelsen av perioden, den andre kort tid etter. Tekstene er først og fremst forskjellige med hensyn til hvor detaljorienterte de er. Mens *De abusivis* særlig beskriver konsekvensene av en god eller urettferdig konge, omhandler *Kongespeilet* mer kongen som utøver av dommermakten. Det er mulig at Pseudo-Cyprians tekst fungerte som kilde for *Kongespeilets* forfattere i tillegg til de kildene som Sverre Bagge har anført i sine arbeider om *Kongespeilet*.⁹

En liknende kongeideologi formidles også i en tredje normativ tekst fra samme periode. Den såkalte *En tale mot biskopene* ble forfattet i kong Sverre Sigurdssons krets på slutten av 1100-tallet, sannsynligvis i 1199.¹⁰ Talen er et polemisk innlegg mot geistligheten og kong Sverres bannlysning. Den fremhever likedan kongens opphøyde stilling, men legger mindre vekt på forskjellige aspekter ved kjærlighet og frykt. De blir nevnt, men likevel ikke dyptgående eller som eksplisitte kongelige egenskaper. Kjærligheten diskuteres sett i lys av biskopene som onde hyrder som ikke vokter Herrens får.¹¹ Videre fremheves nødvendigheten av den verdslige makten, for folket «blir [...] ikke riktig styrt på rett vei med mindre de blir holdt i age av verdslige høvdinger» (*Sverres saga*, 271). Pseudo-Cyprian og *Kongespeilet* er mer konkrete.

I *Kongespeilet* heter det: «Du skal elske din høvding høyt uten noe svik så lenge du tjener ham. [...] Alene Gud skal du elske mer enn din høvding, ikke noe menneske» (*Kongespeilet*, 107). Likevel kan man ikke gjøre noe annet enn å frykte ham: «Det første i kongens natur er derfor at alle bærer stor frykt og skrekk for ham, så ingen

⁸ For en liknende argumentasjon angående de frankiske kongene, se Hen 2004. William Sayers (1985: 154) argumenterer for en ubrutt kontinuitet hos det enkelte folket, til tross for en evolusjon i politisk ideologi og politisk praksis

⁹ Bagge har vist at *Kongespeilets* forfattere må ha kjent Petrus Comestors *Historia Scholastica* og «En tale mot biskopene». For øvrig blir «hovedinntrykket» at han har forholdt seg til alminnelig utbredte kilder, som Bibelen, særlig Det gamle testamente, liturgien og senantikken og tidlig middelaldersk teologisk tradisjon. Her kan det anføres Augustin, pave Gregor den store, Isidor av Sevilla og Beda. Sannsynligvis har forfatteren også kjent *Decretum Gratiani*. Det er mulig han hadde kjennskap til romerrett, men i så fall begrenset. Se eksempelvis, Bagge 1987: 218–222, 232; og hans innledende essay i *Kongespeilet*, XVII.

¹⁰ Gunnes 1971: 342–352. Teksten er utgitt i Holtmark, *En tale mot biskopene*, 1–20.

¹¹ Holtmark, *En tale mot biskopene*, 6. Jf. Gunnes 1971: 94.

er uten age når de hører ham nevnt» (*Kongespeilet*, 140). Mens Pseudo-Cyprian (s. 44) nøyer seg med å nevne at kongen skal oppnå kjærlighet gjennom begunstigelser (*beneficia*) og vennlighet (*affabilitas*), er Kongespeilets forfattere mer konkrete med å si at kongen «hjelper [...] dem og hever høyt dem som han ser vil ha sann kjærlighet til ham, og vil tjene ham med sant vennskap» (*Kongespeilet*, 78). Følgelig skal kongen tjenes lojalt, og så blir det belønnet.

I tillegg til ideologien, som hevdet at kongen handlet som Guds stedfortreder, utgjorde gaveutvekslingen og vennsforhold en dobbel lojalitetsforsikring (Jón Viðar Sigurðsson 2010: 77–82). For kongen betyr dette at hans gavmildhet og sjenerøsitet er grunnlaget for at personer vil slutte seg til ham og bli hans tilhengere og venner; at hann blir *vinsell*. En annen måte å vise kjærlighet på, særlig i relasjon til kongens rolle som straffende dommer, var å vise miskunn. I så fall var det dog viktig at den som dømtes, også viste ydmykhet.

Kongens rolle som dommer og hvordan han skal straffe og spre frykt fremheves i begge tekster. Den rettfærdige straffen er kongens viktigste instrument for å sørge for at det er fred og orden i hans rike – og fører også til at folk frykter ham. Ifølge *Kongespeilet* (s. 77) skal kongen, som dommer, holde balansen mellom fire allegoriske søstre: Sannhet, Fredsommelighet, Rettfærdighet, og Miskunn. To av dem, Sannhet og Rettfærdighet, tenderer å være strikte, mens de andre to heller milde. Straffen skal altså være balansert mellom mildhet og strenghet, men hver sak må vurderes individuelt, og hver straff skal ikke være like streng. Det er interessant at Kongespeilets forfattere synes å foretrekke strenge straffer. De fleste eksemplene det henvises til, illustrerer faren hvis man er altfor mild, og det understrekes også at man må være streng og strikt for å overkomme uår – en allegori som henviser til politisk ustabile forhold med flere konger (*Kongespeilet*, 55, 78; jf. Bagge 1987: 80). Sist, men ikke minst er kongens strenge straff en god handling fordi den oppfyller to hovedfunksjoner. På den ene siden fungerer den som beskyttelse for uskyldige. På den andre siden blir potensielle forbrytere avskrekket (*Konungs skuggsiá*, 105, 107.). I tillegg handlet kongen til beste for forbryteren fordi personen blir straffet for sine synder allerede i dette livet og slipper å lide for dem i helvete (*Konungs skuggsiá*, 107; jf. *The Old Norse Elucidarius*, 72). I en bredere sammenheng kan kongens straff forstås som en intervensjon: for å håndheve loven, presse gjennom sine rettigheter og sørge for orden i samfunnet. Kongens straff skulle fungere etter samme prinsipper som den rettfærdige krigen, som krevde rett sinnelag og intensjon, så vel som måtehold.¹² Senest under Magnus Erlingssons regjeringstid krevde kongemakten monopol på visse voldshandlinger som tjente akkurat dette formålet.¹³

¹² Se eksempelvis, Thomas K. Heebøll-Holms artikkel i dette tidsskriftet.

Prinsippet må ikke misforstås som en dikotomi med to motsatte deler som gjensidig utelukket hverandre. Hver og en burde elske og frykte kongen, slik at de ikke våget å handle mot ham.¹⁴ Samtidig kunne de som ventet på kongens dom og straff, håpe på kongens miskunn. Frykten skulle ikke være så stor at ingen våget å forlike seg med ham. I det videre skal det fremheves at dette prinsippet må være presentert i kristen ideologi og retorikk som har til hensikt å legitimere kongens posisjon og rettigheter. Prinsippet om at herskeren skal elskes og fryktes, kan imidlertid være eldre. Også i vikingtiden sikret høvdingene sin makt og knyttet folk til seg gjennom gaver, vennsforbindelser og løfter om beskyttelse (Jón Viðar Sigurðsson 2017: *passim*). Ikke uten grunn er kongene hyllet i skaldediktning for sin sjenerøsitet, men også som en mann som mater ravner og gjør sverdet rødt.¹⁵

Herskernes grusomhet og voldsbruk i sagaene

Kongen var forpliktet til å dømme og straffe hvis det var nødvendig (Pseudo-Cyprianus, 53; *Konungs skuggsiá*, 92). I latinske kilder var to dyder viktige for straffens bedømmelse, *clementia* og *severitas*, hvorav ingen fikk bli overdrevet i sine respektive retninger; da ble dydene til laster. Også Kongespeilet påpeker at kongen må balansere mellom mildhet og strenghet. Likevel fremheves faren ved at kongen er altfor mild. Geistlige kilder, som den gammelnorske homilieboken (s. 22), nevner den samme balanseprosessen: «Den som dømmer, skal ha både miskunn og strenghet, for ingen av disse to egenskapene kommer til sin fulle rett uten den andre.» Likevel legges det her vekt på at «alle mektige skal vise miskunn både i ord og gjerning mot de menn de har under seg», og advarer mot faren hvis dommeren er for streng, den får ikke miskunn hos Gud. Også i *Elucidarius* fremheves det at ansvaret ligger hos de mektige om å dømme mildere, og om at «de som dømmer grusomt (*grimleika*), skal lide større kvaler enn andre fordi de har dømt uten miskunn» (*The Old Norse Elucidarius*, 64; min overs.).

Om grusomhet i middelalderen mener Daniel Baraz at den først og fremst var en kategorisering som speiler oppfattelsen av en handling. Med hensyn til vold og

¹³ NgL I: 19f. §32, 182 §V,45; NgL II: 51f. §IV,4. Klaus von See (2002: 138–141, 150) har argumentert for at kongens særrett til landsrensing kan være eldre enn ordet til konseptet og gå tilbake til tidlig middelalder.

¹⁴ Hans Jacob Orning (2008: 185–189, sitat s. 186) har henvist til dette særlig med hensyn til kongelig vrede: «A man was not supposed to be perfectly sure whether he was the king's friend or enemy.»

¹⁵ Det gjelder også for kong Håkon Håkonsson, som i sagaen om ham ble fremhevet som rettferdig konge, *rex iustus*. Om fremstillingen av Håkon som *rex iustus*, se eksempelvis, Bagge 1996: 147–155.

straff dreide det seg i praksis om en handling som overskred en normativ grense. Den norrøne termen *grimleikr*, *crudelitas* på latin, henviser til akkurat dette. Som sådan har *grimleikr* en delegitimerende politisk betydning – den er et tegn på en tyrann – og forekommer ofte sammen med andre negative karakteristika.¹⁶ Å være *grimmr* er noe den straffende kongen må unngå. Dette er også fremhevet i *Kongespeilet*: «[Kongen] skal slett ikke stelle det slik for seg at han dreper den andre på grunn av sitt eget *grimleikr*, eller i vrede og hat mot den som dør» (*Kongespeilet*, 195).

Grimleikr kunne imidlertid også være en god egenskap når det handlet om framferd i en kampsituasjon og var rettet mot ens fiender (*fjandmenn*) eller uvenner (*óvinir*). Uavhengig fra konnotasjonen førte å være *grimmr* vanligvis til å bli fryktet. *Kongespeilet* viser til sammenhengen gjennom å advare at folk skyr kongen hvis de frykter ham for mye for hans grimleiks skyld (*Konungs skuggsía*, 74.28–29).

For perioden 1130–1240 blir tre regenter i kongesagaene karakterisert som *grimmr* – Magnus (Blinde) Sigurdsson, Erling Skakke og Håkon Håkonsson. Den første, kong Magnus Blinde, stod i sterk kontrast til sin motstander Harald Gille:

Han var storaktig og *grimmr*, en stor idrettsmann; men det var den vennsælhet hans far hadde hatt, som mest vant vennskap for ham hos allmuen. [...] Harald Gille var vennlig og [...] gavmild så han ikke sparte noe for sine venner [...]. Alt dette gjorde at han ble vennsæl og fikk gode lovord (*Snorre Sturlasons kongesagaer*, 570).

Magnus' popularitet skyldtes kun hans far. I tillegg blir han beskrevet som pengekjær (*fégjarn*); han kan altså antas ikke å ha vært særlig gavmild. I sagaene blir Magnus derimot ikke beskrevet som en straffende konge, og ingen av hans gjerninger er *grimmr*. Det eneste gang Magnus er beskrevet som *grimmr* er av sin far, Sigurd Jorsalfare, etter at han oppfordret Harald til et veddemål og krevde hans hode som innsats (*Morkinskinna* II, kap. 86). Like før var han *grimmligr* i tale da Harald tok jernprøven og Magnus nektet for at denne gjorde ham mannlig (*Morkinskinna* II, kap. 85). Dette gjelder imidlertid hans provoserende ytringer, ikke noen egentlig voldshandling. Motsatt var det Harald Gille som var ansvarlig for en grusom dåd ved å la to av Magnus' lendmenn henrette («Magnúss saga blinda ok Haralds gilla», kap. 4). I tillegg bar han også ansvaret for blendingen av Magnus og hengningen av biskop Reinald i løpet av konflikten mellom dem.¹⁷ Men i kontrast til Magnus er Harald be-

¹⁶ Om *crudelitas*, se Baraz 2004; med hensyn til konger, Moeglin 2015.

¹⁷ «Magnúss saga blinda ok Haralds gilla », kap. 8. Se Bjørn Bandliens artikkel i denne boken for en inngående diskusjon om dette..

skrevet som en person som har potensial til å bli elsket og å skaffe seg venner gjennom sin sjenerøsitet. Karakteriseringen av Magnus som *grimmr* er således en vurdering som signaliserer at han var en ond og udyktig konge, da han manglet tiltrekkende egenskaper, i motsats til sin rival.

Det andre eksemplet er jarlen Erling Skakke. Når det gjaldt eliminering av sin sønns, Magnus Erlingssons, faktiske eller potensielle rivaler, favoriserte han å være nådeløs fremfor å være barmhjertig. Til sønnen sin gav han, ifølge *Heimskringla*, følgende råd: «Slik rår dine venner deg til; men du får ikke rå lenge for riket i fred, om du vil fare fram bare med mildhet» (*Snorre Sturlasons kongesagaer*: 658). Deretter lot han drepe Harald Sigurdsson, sin egen stesønn, en dåd som ifølge *Fagrskinna* ble sterkt lastet (*Fagrskinna*, kap. 121). I sagaene fremstilles det som om han selv ikke klarte å holde balansen, og han ble kritisert for å gå altfor hardt fram mot sine fiender og dermed forårsake videre konflikter:

Han ble reknet for å være *grimmr* og hard (*harðráðr*). Men dette kom mest av det at han bare lot få av sine uvenner få landsvist om de så bad om det, og derfor var det mange som gikk inn i flokkene, så snart de blei reist imot ham.¹⁸

Folk fryktet Erling Skakke. Ifølge *Sverres saga* sendte bøndene arbeidsfolket sitt til slaget på Kalvskinnet, «for selv torde de ikke gå; de var redde for å få straff av Erling jarl» (*Sverres saga*, 66). I begravelsestalen som fulgte, forklarte Sverre at folk ikke trengte frykte ham lenger (*Sverris saga*, kap. 38). At han ble beskrevet som *grimmr*, forteller om en mangel på miskunn, altså at han ble forstått som så streng at grensen til *grimleikr* ble overskredet. Det fantes ikke noen balanse mellom de fire allegoriske søstre under ham.

Det skal bare kort henvises til Sigurd Slembes drapsmenn, som torturerte ham til døde i 1139.¹⁹ Også disse ble betegnet som *grimmastir* («Haraldssona saga», kap. 12). Drapet i seg selv var en hevnaksjon og ble ikke kritisert. Det var måten han ble drept på, og den overdrevne volden, som var diskutabel. Når drapsmennene ble fremstilt som *grimmastir*, kan det forstås som kritikk mot måten drapet skjedde på.

Kong Håkon Håkonsson blir også omtalt som fryktelig og *grimmr*. Han blir derimot fremhevet som et positivt eksempel. Etter slaget i Oslo i 1240 spiste kongen med menn som var hans motstandere i slaget, men fikk grid etterpå: «Enda så *grimmr*

¹⁸ *Snorre Sturlasons kongesagaer*, 659. Se også, *Fagrskinna*, kap. 108. Jf. også karakterisering som *ofsamaðr* av hans erkebiskop Øystein etter Erlings død: «En þó at Erlingr jarl væri vitr maðr ok ríkr þá þótti mǫrgum hans ofsi svá mikill at þungt þótti at bera.» (*Sverris saga*, kap. 39).

¹⁹ For mer informasjon, se Bjørn Bandliens artikkel i dette tidsskriftet.

som kong Håkon hadde vært før på dagen mot sine uvenner, så var det ikke med måte hvor stor nåde han nå viste i å gi grid til alle som overgav seg til ham» (*Håkon Håkonssons saga*, 263).

Omtalen av Håkon som *grimmr*, henviser til hans framferd i slaget da han kjempet tappert og var nådeløs mot sine uvenner – og det var positivt. Den samme logikken ligger også bak kong Sverres uttalelse: «Hærmenn skulle være som lam i fredstid, men grumme som løver når det var ufred» (*Sverres saga*, 153).

I kong Håkons nekrolog blir det dessuten beskrevet at: «Alle måtte like ham når han var i godlaget, men han var *grimmligr* og skremmelig (*ógurligr*) når han var vred» (*Håkon Håkonssons saga*, 392). Som Hans Jacob Orning har vist i diskusjonen om kongelig vrede i kongesagaer, var den en demonstrativ, men uforutsigbar reaksjon når kongenes autoritet ble utfordret. Som maktmiddel tjente den til å inngi frykt og å få folk til å underkaste seg. Slik passet vreden også inn i *rex iustus*-ideologien og kunde tjene til å opprette rettferdighet (Orning 2008).

Å være *grimmr* har to konnotasjoner som var avhengige av konteksten. Som beskrivelse av en person eller en handling indikerer termen en overskridelse av en normativ grense og angir en negativ vurdering av selve personen eller handlingen, særskilt når kamphandlingene var avsluttet.²⁰ Den opplyser om mangel på måtehold og mildhet. I en kampsituasjon derimot, henviser *grimmr* til legitim og oppskattet framferd. Termen kan dermed best oversettes som grusom eller nådeløs, og fungerer som den latinske termen *crudelis*. Ordet *grimmligr* synes derimot å henvise til at noe eller noen virket truende og skremmende, uten at dette nødvendigvis var forbundet med en voldshandling. Kong Håkon Håkonsson behersket ifølge sagaen sitt håndverk og visste når han kunne agere grusomt og fryktelig. Som *rex iustus* skulle hans vrede og frykt tjene et høyere formål, å gjenopprette rettferdighet, men han kunde fortsatt vise nåde. På slagmarken derimot, var han nådeløs; dermed motsvarer han fremstillingen av Odin i *Heimskringla* eller – i andre ordelag – av hans farfar Sverre Sigurds-son («Ynglinga saga», kap. 6).

Også når det gjaldt vold, var det viktig å utvise balanse. Det måtte imidlertid ikke alltid utøves vold. Det var voldspotensialet som var avgjørende. Dette la grunnlag for hva folk trodde at en var i stand til og var villig til å gjøre. Mektige konger var mer skremmende og kunne true mer troverdig; dermed var de samtidig mindre avhengige av faktisk å bruke vold for å vise styrke og å bli fryktet.

De fleste grupper som reiste seg mot mer eller mindre etablerte konger, med sine egne kongsemner og tronpretendenter, ranet og plyndret i de første stadiene (se

²⁰ Jf. andre herskere som blir fremstilt som grusomme, f.eks. Ingjald Illråde: «Ynglinga saga», kap. 34; jarl Viljalm Bastard (bedre kjent som Erobreren): «Haralds saga Sigurðarsonar», kap. 95; Eirik Blodøks: «Ágrip», kap. 7.

f.eks. «Magnúss saga Erlingssonar», kap. 36). Dette var nødvendig for å kunne forsørge seg, men det innebar også en risiko for at folk kunne vende seg mot dem. Sverre, som nylig hadde blitt birkebeinernes leder, trodde at hans menn «kom til å erte folk på seg med ran og alle slags ugjerninger» (*Sverres saga*, 31). Likeledes kunne plyndring og trussel om annen voldsbruk være et middel til å oppnå frykt. Etter at Sverre hadde delt sine menn i to grupper, ble birkebeinerne konfrontert av bøndene på Hadeland i 1177. Bøndene stilte opp til kamp og var tallmessig overlegne:

Men da birkebeinerne løftet våpnene, ble bøndene så skrekkslagen at de kastet sine; de gjorde det beste de kunne gjøre: ba om grid og viste på den måten hvor redde de var. [...] Da de andre som hadde samlet seg, så hvordan det gikk fellene deres, søkte de også forlik med kongen. (*Sverres saga*, 38)

Samtidig lot Sverre den andre halvparten av sine menn plyndre en gård. Da de kom tilbake, «så torde de [bøndene] ikke gjøre noe annet enn det kongen ville» (*Sverres saga*, 38). Å bruke vold, eller trussel om vold, fungerte som et maktmiddel som innga frykt og fikk folk til å underkaste seg.

Frykten alene var dog ikke nok. Kjærlighetsaspektet måtte også oppfylles. Det var viktig at Sverre ga grid. På den måten viste han miskunn og kunne forlikes med bøndene. Samtidig kunne han presentere seg som en ideell kristen hersker (Taylor 2016: 203–212). Likevel var en herskers nåde ikke ubegrenset. Sverre skal ha gitt grid tre ganger til en bonde som gikk tilbake til fienden hver gang. Den fjerde gangen ble han henrettet.²¹ Erling Skakkes nådeløshet skal derimot ha provosert frem motstand.²²

For konger med mer makt og som satt tryggere i sine stillinger, var det ikke nødvendig å bruke vold. Kong Olav Kyrre har fått rykte på seg som en uvanlig fredelig konge. Hans regjeringstid er i *Morkinskinna* beskrevet slik:

Så fredsamt var det i hans dagar at han gjorde det fredeleg både for seg og folket sitt utanlands. Likevel stod det mykje redsle av styringa hans endå om han var lagleg og mild, som skalden kved:

Olav varde landet med trugsmål
og forhandlingar om fred

²¹ *Sverris saga*, kap. 165; jf. også en likedan fremstilling av den irske kongen Brian Boru i *Brennu-Njáls saga*, kap. 154.

²² Se ovenfor, note 18.

slik at ingen konge
torde gjera krav på den.²³

Til tross for at forholdene under Olav Kyrre var fredelige, fremheves det i sagaen om ham at han ble fryktet fordi han kom med trusler. En mer eller mindre implisitt trussel var utvidelsen av hirden til det dobbelte i forhold til hva hans far Harald Hardråde hadde. Ifølge sagaen begrunnet Olav dette med at han var mindre fryktelig enn sin far.²⁴ Om Olav Kyrres regjeringstid konkluderte Bjørn Bandlien (2011: 80) slik, at han «synes å ha oppnådd balansen mellom for stor mildhet og hardstyre i ettertiden, noe som sparte ham fra både bondeopprør og lovløshet».

Å ikke bli fryktet kunne være farlig. I *Sverres saga* er det nevnt en Torleiv Breiskjegg, som ledet en flokk som var i konkurranse med kong Sverre, og som var påstått sønn av kong Øystein Haraldsson. Ifølge sagaen hadde han tidligere vært munk, som han spilte på og ville unngå bruk av vold. De kjøpte det de trengte, men da ressursene var brukt opp, stjal de heller enn å rane. Til slutt ble Torleiv og de fleste av mennene i flokken hans drept av bønder som gikk til angrep mot dem (*Sverris saga*, kap. 116). I motsetning til Olav Kyrre var Torleiv bare mild og fredelig og ikke fryktet nok. Riktignok nevner ikke sagaen at Torleiv ble for lite fryktet, men på et tidligere sted henviser Sverre selv til at folk kunne vende seg mot en hvis man ikke ble fryktet. I en tale kong Sverre holdt til sine menn etter nederlaget på Hatthammeren år 1178, forklarte han at tidligere «var de fleste redde for å gå med hær mot oss». Nå måtte de kjempe mot kong Magnus, for «lar vi oss jage landet rundt [...], går det ikke lang tid før tegn og trell er over oss» (*Sverres saga*, 56). Derfor var Sverre villig til å ta større risiko for å gjenopprette autoriteten han hadde før. Han fortsatte talen med å forklare at de burde kjempe mot kong Magnus Erlingsson til tross for at han var overlegen og hadde flere menn: «Men skulle vi være så heldig, at vi seiret over ham, da ville vi vokse og bli sterkere av det» (*Sverres saga*, 56).

Bortsett fra elimineringen av direkte politiske rivaler var voldsbruken begrenset og eksemplarisk i henhold til tidens kongeideal. Som regel fikk alle grid av kongen. Samtidig ble vold ofte anvendt for å opprette eller opprettholde kongens autoritet. I sagaene finner vi ulike grader av vold, noen ble drept og noen fikk leve, men ble ikke nødvendigvis forskånet. Da kong Magnus Erlingsson straffet gjestene sine, de som vendte seg imot ham, sa han «at de gjestene som hadde vært ledere, skulle bli tatt, og

²³ *Morkinskinna*, 207. Se også «Ágrip», kap. 43, som har samme beretning, men fremhever at det er naboene som frykter kongen.

²⁴ «Eigi fæ ek betr stýrt ríkinu ok eigi er meiri ógn af mér en af fõður mínum, [...]» «Ólafs saga kyrra», kap. 4. Se også *Morkinskinna* II, kap. 57. Jf. også spesielt om gjestene som «militære maktmidler» og «kongens særlige bøddelkorps» Lunden 1976: 416–420.

han lot hugge hender eller føtter av noen, og noen mistet livet» (*Sverres saga*, 104). Kong Sverre tok noen baglergutter, hvorav de drepte noen og lemlestet andre.²⁵ Slike lemlestelser kunne fungere som synlige påminnelser og opprettholde den kongelige skremselen.

Kongenes nedbrenning av bygder fungerte på samme måte. Som rettfærdig, straffende konge dro kong Håkon i 1225 til Värmland med sine menn. Der brente de ned en bygd fordi bøndene hadde støttet ribbungene. Liksom kong Sverre 25 år tidligere, ventet Håkon på at bøndene ville komme og be om nåde og betale bøter (*Sverris saga*, kap. 169). Men ingen kom; alle hadde rømt fra bygda, kun en gammel kjerring hadde blitt igjen. Hun oppsøkte kongen og ba om at de skulle forskåne datterens gård. Kongen innvilget hennes ønske og la til: «Hun skulle si [til de andre bøndene] at flere gårder ville ha stått ubrente om flere bønder hadde kommet til ham og bedt om nåde» (*Håkon Håkonssons saga*, 122–123).

At dette var tenkt som straff og skulle spre frykt, fremgår av skaldediktningen: «Bønder fikk lide kval, når flammer tentes; fremmer av slag [krigere], du let elden refse svik», og «Alle folk frykter kongens vrede. Ringgiveren rødmet det skjerpede sveldet i Värmland» (*Håkonar saga Hákonarsonar* I, kap. 122; min overs.).

Kongen som sprer frykt er naturligvis en ofte brukt topos, men den kan være begrunnet i virkeligheten. I mekling mellom de fire allegoriske søstrene viste kongene seg ofte villige til å vise miskunn hvis folk møtte opp og underkastet seg. Som det fremgår av sagaene, var kongens terror et viktig middel for å gjenopprette autoritet og få andre til å underkaste seg. Kjærligheten vises gjennom miskunn, i tillegg til at kongens egne menn sannsynligvis fikk andeler av bøtene.²⁶ Episoden viser dermed hvordan kongen kunne spille på to strenger samtidig, idet han sprer frykt, men er nådefull til dem som kommer til ham i samme situasjon.

Konklusjon

Sagaene som narrative kilder, står ikke i skarp motsetning til de normative kildene når det er snakk om å tilskrive en konge vesentlige egenskaper. Begge avslører forestillingen om at konger måtte bli fryktet og elsket. Begge fremhever også nødvendigheten av å opprettholde en balanse, et krav som ga handlingsrom i makt-

²⁵ *Sverris saga*, kap. 149. Jf. også beretninger om andre tidligere konger som la drepe og lemleste. Her handler det om konger som straffet bønder som gjorde motstand og ikke ville konvertere til kristendommen. «Ólafs saga Tryggvasonar», kap. 53; «Ólafs saga ins helga», kap. 73, 109; eller de ble anklaget å nekte kongen skatter og støtte kongens fiender (*fjandmenn*) «Haralds saga Sigurðarsonar», kap. 73.

²⁶ Om plyndring som instrument for underkastelse og kongens tilhengeres ønske om bytte, se Orning 2008: 136–153.

spillet og muligheter til pragmatisme. Mens de normative kildene har rettferdighet som en absolutt målestokk, peker sagaene også ut politisk effektivitet og suksess som avgjørende i denne perioden. Her ligger en mer kontekstuell vurdering til grunn, som Hans Jacob Orning har vist i sammenheng med ideologiske og praktiske krav om lojalitet til kongene.²⁷

Kjærlighet ble vist tydeligst gjennom sjenerøsitet til egne menn og miskunn overfor motstandere. Kongens gavmildhet fungerte som belønning til de som tjente ham og sikret ham lojalitet. I de fleste tilfellene handlet det om fordeling av økonomisk kapital. Om kong Sverre er det fortalt at han også fordelte sosial kapital til sine menn da han lot dem gifte seg med enkene til høytstående menn etter seieren over kong Magnus Erlingsson (*Sverris saga*, kap. 94, 100). Samtidig sørget kongene for at mennene deres kunne vinne symbolsk kapital i form av ære og ry på slagfeltet.

Frykt kunne spres gjennom bruk eller trussel om vold. I alminnelighet kan det dog konstateres at vold skulle anvendes på en begrenset og eksemplarisk måte. Den tjente først og fremst til å oppnå eller gjenopprette makt og autoritet i situasjoner hvor andre midler ikke virket spesielt lovende. Vold i seg selv var da verken kaotisk eller illegitim. Spørsmålet var hva slags vold og i hvilke sammenhenger den ble brukt. Overdreven vold i feil situasjon ble oppfattet som grusom.

Konger som ble bedømt som *grimmmr*, ble fryktet. Dette var likevel ikke en særlig verdsatt egenskap, men tydet på en konge som ikke klarte å holde balansen, og enten var altfor voldelig eller viste for lite miskunn. Bare på slagmarken kunne en konge og hans menn vise dette karaktertrekket.

Når det gjaldt domsavsigelse, måtte kongen imidlertid verken være altfor mild eller streng, og ikke bare på grunn av ideologiske motiver. Ideologien tegner et bilde av et ideal som likevel var forankret i den politiske virkeligheten. Kongenes eksemplariske voldsbruk skulle avskrekke potensielle motstandere og opprettholde den kongelige *terror*. Hvis kongen imidlertid straffet for strengt, ville han risikere ny motstand. Opprørsgrupper som reiste seg mot Erling Skakke og hans sønn Magnus skyldtes fremfor alt Erlings manglende vilje til å vise miskunn. Med en passe mild behandling av motstandere kunne en konge leve opp til idealet av å være en nådefull kristen konge og samtidig integrere beseirede menn i sin egen hær (Bagge 1991: 92–97; Orning 2008: 163–192; Taylor 2016: 203–212). Straffet kongen derimot for mildt, risikerte han at ingen lenger fryktet ham. I praksis ble derfor de fleste behandlet mildt og fikk grid hvis de bad om det, men tidvis ble det statuert et eksempel, eller demonstrert at også den kongelige viljen til å gi grid hadde sine grenser. På denne

²⁷ Orning 2008: passim, spesielt 5–10, 314–319 jf. også Sverre Bagges (1991: 161–166) forståelse av ære som konsekvens av suksess.

måten kunne ingen føle seg helt trygg, og kongen forble uforutsigbar og fryktet.²⁸ At man underkastet seg kongens autoritet, var det fremste målet. Eksemplarisk vold ble bare benyttet hvis man trodde at trusler, i form av demonstrativ fremføring av vrede, ikke lenger var nok. Man måtte ikke bite hvis det var nok å knurre.

Bibliografi

KILDER

- «ÁGRIP af Nóregskonunga sögum». I *Ágrip af Nóregskonunga sögum. Fagrskinna, Nóregskonunga tal*, utg. Bjarni Einarsson. Íslenzk fornrit 29. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1985: 1–54.
- «BØGLUNGA SAGA». I *Hákonar saga Hákonarsonar I. Bøglunga saga*, utg. Þorleifur Hauksson, Sverrir Jakobsson & Tor Ulset. Íslenzk fornrit 31. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 2013: 1–146.
- «FAGRSKINNA – Nóregskonunga tal». I *Ágrip af Nóregskonunga sögum. Fagrskinna, Nóregskonunga tal*, utg. Bjarni Einarsson. Íslenzk fornrit 29. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1985: 55–373.
- «HÁKONAR SAGA HÁKONARSONAR I». I *Hákonar saga Hákonarsonar I. Bøglunga saga*, utg. Þorleifur Hauksson, Sverrir Jakobsson & Tor Ulset, Íslenzk fornrit 31. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 2013: 169–329.
- «HÁKONAR SAGA HÁKONARSONAR II». I *Hákonar saga Hákonarsonar II. Magnúss saga lagabætis*, (utg.) Sverrir Jakobsson, Þorleifur Hauksson & Tor Ulset. Íslenzk fornrit 32. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag: 1–267.
- «HARALDS SAGA SIGURÐARSONAR». I *Heimskringla III*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 28. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1951: 68–202.
- «HARALDSSONA SAGA». I *Heimskringla III*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 28. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag: 1951: 303–346.
- «MAGNÚSS SAGA BLINDA OK HARALDS GILLA». I *Heimskringla III*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 28. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1951: 278–302.
- «MAGNÚSS SAGA ERLINGSSONAR». I *Heimskringla III*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 28. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1951: 373–417.
- «MAGNÚSSONA SAGA». I *Heimskringla III*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 28. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1951: 238–277.
- «ÓLÁFS SAGA INS HELGA». I *Heimskringla II*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 27. Reykjavík: Hið íslenzka fornritafélag, 1945: 3–415.

²⁸ Om kongens nødvendige uforutsigbarheten, se Orning 2008.

- «ÓLÁFS SAGA KYRRA». I *Heimskringla III*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson, Íslenzk fornrit 28. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1951: 203–209.
- «Óláfs saga Tryggvasonar». I *Heimskringla I*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 26. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1941: 225–372.
- «Ynglinga saga». I *Heimskringla I*, utg. Bjarni Aðalbjarnarson. Íslenzk fornrit 26.. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1941: 9–83.
- BRENNU-NJÁLS SAGA, utg. Einar Ól. Sveinsson. Íslenzk fornrit 12. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 1954.
- GAMAL NORSK HOMILIEBOK. Cod. AM 619 4°. Utg. Gustav Indrebø. Oslo: Universitetsforlaget, 1931 (reprint 1966).
- GAMMELNORSK HOMILIEBOK. Overs. Astrid Salvesen, innledning og kommentarer ved Erik Gunnes. Oslo, Bergen & Tromsø: Universitetsforlaget: 1971.
- HOLTSMARK, Anne (utg.). *En tale mot biskopene: En sproglig-historisk undersøkelse*. Oslo: Det norske Videnskaps-Akademi, 1931.
- KONGESPEILET. Overs. Anton Wilhelm Brøgger, med et innledende essay av Sverre Bagge. Oslo: De norske Bokklubbene, 2000.
- KONUNGS SKUGGSÍÁ. Utg. Ludvig Holm-Olsen. Norrøne tekster 1. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, 1983.
- LEIFAR FORNRA KRISTINNA FRÆÐA ÍSLENZKRA. *Codex Arna-Magnæanus 677 4to auk annara enna elztu brota af íslenzkum guðfæðisritum*. Utg. Þorvaldur Bjarnarson. Kaupmannahöfn: H. Hagerup, 1878.
- MORKINSKINNA. Utg. Þórður Ingi Guðjónsson & Ármann Jakobsson. Íslenzk fornrit 24. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2011.
- MORKINSKINNA. *Norske Kongesoger 1030–1157* (2001). Hafrsfjord: Erling Skjalgs-senselskapet.
- NGL = Norges gamle Love indtil 1397. I–V. Utg. Rudolf Keyser et al. Christiania: Chr. Gröndahl, 1846–1895.
- PSEUDO-CYPRIANUS. *De duodecim abusivis saeculi*. Texte und Untersuchungen zur altchristlichen Literatur 34,1. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1909.
- SNORRE STURLASONS KONGESAGAER. «Stormutgaven». Overs. Anne Holtsmark & Didrik Arup Seip. Oslo: J.M. Stenersens Forlag, 2009.
- STURLA ÞÓRÐARSON. *Håkon Håkonssons saga*. Overs. Anne Holtsmark. Oslo: Aschehoug, 2008.
- SVERRES SAGA – *En tale mot biskopene*. Overs. Anne Holtsmark. Oslo: Aschehoug, 1961.
- SVERRIS SAGA. Utg. Þorleifur Hauksson. Íslenzk fornrit 30. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2007.

- THE ARNA-MAGNEAN MANUSCRIPT 677, 4TO: *Pseudo-Cyprian fragments, Prosper's epigrams, Gregory's homilies and dialogues*. Utg. Didrik Arup Seip. Corpus codicum Islandicorum medii aevi 18. Copenhagen: Munksgaard, 1949.
- THE OLD NORSE ELUCIDARIUS. *Original Text and English Translation*. Utg. & overs. Evelyn Sherabon Firchow. Columbia, SC: Camden House, 1992.

LITTERATUR

- BAGGE, Sverre. 1987. *The political thought of The King's mirror*. Mediaeval Scandinavia Supplements 3. Odense: Odense University Press.
- . 1991. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Berkeley, Los Angeles & Oxford: University of California Press.
- . 1996. *From gang leader to the Lord's anointed. Kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*. The Viking Collection 8. Odense: Odense University Press.
- BANDLIEN, Bjørn 2011. *Olav Kyrre*. Sagakongene. Hafrsfjord: Sagabok/Spartacus.
- BARAZ, Daniel. 2004. "Violence or Cruelty? An Intercultural Perspective". I Mark D. Meyerson, Daniel Thiery & Oren Falk (red.), *'A Great Effusion of Blood?'. Interpreting Medieval Violence*, 164–189. Toronto, Buffalo & London: University of Toronto Press.
- GUNNES, Erik. 1971. *Kongens ære. Kongemakt og kirke i 'En tale mot biskopene'*. Oslo: Gyldendal.
- HEN, Yitzhak. 2004. "The Christianisation of Kingship". I Matthias Becher & Jörg Jarnut (red.), *Der Dynastiewechsel von 751. Vorgeschichte, Legitimationsstrategien und Erinnerung*, 163–177. Münster: Scriptorium.
- JÓN VIÐAR SIGURÐSSON. 2007. "The Appearance and Personal Abilities of Goðar, Jarlar, and Konungar: Iceland, Orkney and Norway". I Beverley Ballin Smith, Smith Taylor & Gareth Williams (red.), *West over Sea. Studies in Scandinavian Sea-Borne Expansion and Settlement Before 1300. A Festschrift in Honour of Dr Barbara E. Crawford*, 95–109. Leiden & Boston: Brill.
- . 2010. *Den vennlige vikingen. Vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900–1300*. Oslo: Pax Forlag.
- . 2017. *Skandinavia i vikingtiden*. Oslo: Pax Forlag.
- KOLSRUD, Oluf. 1937. "Kong Magnus Erlingssons kronings-eid 1163: Nye dokument til norsk historie millom 1152 og 1194". *Historisk tidsskrift* 31: 453–488.
- LUNDEN, Kåre. 1976. *Norge under Sverreætten 1177–1319*, Norges historie 3. Oslo: Cappelen.

- MOEGLIN, Jean-Marie. 2015. "Rex crudelis' Über die Natur und die Formen der Gewalt der Könige vom 11. zum 14. Jahrhundert (Frankreich, Reich, England)". I Martin Kintzinger, Frank Rexroth & Jörg Rogge (red.), *Gewalt und Widerstand in der politischen Kultur des späten Mittelalters*, 19–52. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag.
- ORNING, Hans Jacob. 2008. *Unpredictability and presence. Norwegian kingship in the high Middle ages*. Leiden: Brill.
- . 2009. "Royal Anger between Christian Doctrine and Practical Exigencies". *Collegium Medievale* 22: 34–54.
- PAASCHE, Fredrik. 1928. "Estras aabenbaring og Pseudo-Cyprianus i norrön litteratur". I *Sagastudier. Af Festskrift til Finnur Jónsson den 29. maj 1928*, 199–205. København: Levin & Munksgaard.
- SAYERS, William. 1985. "Konungs Skuggsjá: Irish Marvels and the king's justice". *Scandinavian Studies* 57: 147–161.
- SEE, Klaus von. 2002. *Königtum und Staat im skandinavischen Mittelalter*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter.
- SEIP, Didrik Arup. 1945. "Et pseudo-cypriansk skrift i norsk oversettelse fra 12. hundreår". *Maal og minne*, 21–29.
- . 1954. *Nye studier i norsk språkhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- SUNDE, Jørn Øyrehagen. 2014. "Daughters of God and Counsellors of the Judges of Men: Changes in the Legal Culture of the Norwegian Realm in the High Middle Ages". I Stefan Brink & Lisa Collinson (red.), *New Approaches to Early Law in Scandinavia*, 131–183. Turnhout: Brepols Publishers.
- TAYLOR, Louisa. 2016. *Moderation and Restraint in the North: Ideals of Elite Conduct in High Medieval England, Norway and Denmark*. Doktoravhandling. London: University College.
- TOBIASSEN, Torfinn. 1969. "Tronfølgebrev og privilegiebrev". I Andreas Holmsen & Jarle Simensen (red.), *Samfunnsmaktene brytes*, 216–292. Oslo: Universitetsforlaget.
- TOWNEND, Matthew. 2012. "Glælognskviða". I Diana Whaley (red.), *Poetry from the kings' sagas 1. Part 2*, 863–876. *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages* 1. Turnhout: Brepols Publishers.
- TURVILLE-PETRE, Joan. 1960. "Sources of the Vernacular Homily in England, Norway and Iceland". *Arkiv för nordisk filologi* 75: 168–182.

Max Naderer, PhD-stipendiat ved Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo. E-post: max.naderer@iakh.uio.no
